

ใครคือผู้ควบคุมการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย

อาจารย์อรรถจักร สัตยานุรักษ์

ภาควิชาประวัติศาสตร์

คณะมนุษยศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์

ภาควิชาประวัติศาสตร์

คณะมนุษยศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

1) นักศึกษาเคยได้ยินคำกล่าวที่ว่า ประวัติศาสตร์คือความเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ เราจะพบความเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องปรกติธรรมดาที่เกิดขึ้นในทุกสังคมอยู่ตลอดเวลา ด้วยเหตุดังนั้น จึงอาจทำให้เราด่วนสรุปว่า ความเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเอง โดยไม่มีใครไปทำให้มันเกิด

2) แต่ความจริงแล้ว เมื่อเราไปวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ของแต่ละสังคม เราจะพบว่าความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ นั้นมีกลุ่มคนหรือมีปัจจัยอื่น ๆ ที่มีส่วนรับผิดชอบในการทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงนั้นอยู่ด้วย จริงอยู่กลุ่มคนนั้นหรือปัจจัยหนึ่ง ๆ ไม่สามารถกำหนดให้ความเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามที่ปรารถนา หรืออธิบายแนวทางการเปลี่ยนแปลงได้ทั้งหมด แต่กลุ่มคนและปัจจัยที่เกี่ยวข้องก็มีส่วนในการกำหนดอยู่ด้วย ไม่มากก็น้อย

3) ฉะนั้น ก่อนที่เราจะกล่าวถึงกลุ่มคนและปัจจัยที่มีส่วนรับผิดชอบต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมไทยในช่วงประมาณ 1 ศตวรรษที่ผ่านมา จึงสมควรจะพิจารณาความเปลี่ยนแปลงอย่างกว้าง ๆ ก่อนว่า เราควรจะหิวบะไรขึ้นมาพิจารณาบ้างเมื่อจะดูความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมไทย

4) สังคมไทยก็ไม่ต่างจากอีกหลายสังคมในโลกนี้ กล่าวคือ กลุ่มคนที่มีส่วนรับผิดชอบต่อความเปลี่ยนแปลงอย่างมากที่สุดคือ กลุ่มคนที่เรียกกันว่า “ชนชั้นนำ” หรือที่เรียกในภาษาอังกฤษว่า elite และปัจจัยสำคัญของความเปลี่ยนแปลงที่มีส่วนผลักดันและกำหนดแนวทางการเปลี่ยนแปลง ก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับอีกหลายสังคมในโลกเช่นกัน นั่นก็คือ กระแสอุตสาหกรรมนิยมและพาณิชย์นิยมที่หลั่งไหลมาจากตะวันตก กระแสนี้แสดงออกให้ปรากฏในประเทศไทยได้หลายรูปแบบ บางสมัยอาจปรากฏในรูปของลัทธิจักรวรรดินิยมแบบล่าเมืองขึ้น บางสมัยอาจปรากฏในรูปของความช่วยเหลือต่างประเทศ บางสมัยอาจปรากฏในรูปของการทำสนธิสัญญาร่วมมือป้องกันการรุกรานของคอมมิวนิสต์ ฯลฯ เป็นต้น

5) ฉะนั้น แม้เราจะพูดว่า ชนชั้นนำมีส่วนรับผิดชอบต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคมสูง แต่ชนชั้นนำไม่ได้ตัดสินใจหรือลงมือปฏิบัติการอะไรในสุญญากาศ หากต้องตัดสินใจและลงมือปฏิบัติการในสภาพแวดล้อม ซึ่งได้แก่ ปัจจัยที่อยู่ภายในสังคมนั่นเอง และปัจจัยที่มาจากภายนอกสังคมนั้น ดังเช่น

ในกรณีความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในระยะ 1 ศตวรรษที่ผ่านมา อิทธิพลจากมหาอำนาจต่าง ๆ ก็เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดการตัดสินใจและการปฏิบัติการของชนชั้นนำอย่างมาก

6) นอกจากนี้ เมื่อวิเคราะห์การตัดสินใจและการปฏิบัติการของชนชั้นนำ ก็จะเห็นได้ว่า ชนชั้นนำย่อมตัดสินใจและปฏิบัติการตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมทั้งสองอย่าง คือ ปัจจัยภายในและภายนอกไปพร้อมกัน โดยไม่ได้แยกปัจจัยทั้งสองออกจากกัน เพราะทั้งสองปัจจัยย่อมมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์ถึงกันด้วย

7) อีกประเด็นหนึ่งที่ควรทำความเข้าใจตั้งแต่ตอนนี้ก็คือ ที่เรียกว่า “ชนชั้นนำ” นั้นหมายถึง กลุ่มคนที่มีบทบาทนำในหลายด้าน เช่น เป็นชนชั้นนำทางการเมือง คือ มีบทบาทนำทางการเมือง, ชนชั้นนำทางเศรษฐกิจก็มีบทบาทนำทางเศรษฐกิจ, ชนชั้นนำทางปัญญาก็มีบทบาทนำในด้านความคิดอ่านและค่านิยมของสังคม เป็นต้น จะเห็นได้ว่ากลุ่มคนที่เป็นชนชั้นนำนั้นย่อมมีหลายกลุ่ม แล้วแต่บทบาทของเขา แต่ทว่าก็อาจมีคนบางกลุ่มที่มีบทบาทหลายด้านไปพร้อมกัน เช่น มีบทบาทนำทางการเมืองไปพร้อมกับการมีบทบาทนำทางเศรษฐกิจ หรือทางวัฒนธรรม เป็นต้น

บทบาทของกลุ่มชนชั้นนำต่าง ๆ นี้ แม้จะอยู่กันคนละด้าน แต่ก็มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงถึงกันตลอดเวลา และในการพิจารณาบทบาทของชนชั้นนำต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคม ก็จำเป็นต้องพิจารณาด้านต่าง ๆ ของสังคมเหล่านี้ให้เชื่อมโยงสัมพันธ์กันด้วย เช่น ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจะไปมีผลกระทบต่อการเมือง, วัฒนธรรม, การศึกษา, และอื่น ๆ ได้อย่างไร

8) สภาพแวดล้อมซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญในการตัดสินใจและการปฏิบัติการของชนชั้นนำนั้น ก็ไม่ได้อยู่นิ่งกับที่ แต่ตัวมันเองก็เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ ทั้งเพราะถูกปัจจัยอื่น ๆ กระทำให้เปลี่ยนแปลง และเพราะการตัดสินใจและการปฏิบัติการของชนชั้นนำเอง ก็ทำให้สภาพแวดล้อมดังกล่าวต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย ฉะนั้น การตัดสินใจและการปฏิบัติการของชนชั้นนำจึงต้องปรับเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ เช่นกัน

ในกรณีความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย เราจะหยิบสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา 5 ด้านเป็นหลักในการพิจารณาการตัดสินใจและการปฏิบัติการของชนชั้นนำ ซึ่งจะส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในสังคมคือ

9) ก) อิทธิพลจากภายนอก ซึ่งกล่าวไว้แล้ว จะเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ ตามแต่ยุคสมัย

ข) ด้วยเหตุคั้งนั้น ชนชั้นนำก็ต้องปรับเปลี่ยนการตอบสนองต่อแรงกดดันจากภายนอกแตกต่างกันไปตามยุคสมัย ตลอดจนอาศัยแรงกดดันจากภายนอกเป็นประโยชน์ในการจัดความสัมพันธ์ภายในของกลุ่มชนชั้นนำเอง

ค) ความสัมพันธ์ภายในของกลุ่มชนชั้นนำแต่ละกลุ่ม หรือระหว่างกลุ่มต่าง ๆ จะถูกปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยเช่นกัน ทั้งจากปัจจัยจากภายนอกและภายใน

ง) และเพราะความสัมพันธ์ภายในของกลุ่มชนชั้นนำต้องปรับเปลี่ยน ฉะนั้นเราจะเห็นได้ว่า บางสมัยบางกลุ่มของชนชั้นนำซึ่งเคยมีบทบาทเป็นรองกลุ่มอื่น ๆ ก็อาจขึ้นมาเป็นกลุ่มที่มีบทบาทนำมากกว่า

จ) เมื่อมีการปรับเปลี่ยนการตัดสินใจและการปฏิบัติการ ย่อมมีผลกระทบอย่างใดอย่างหนึ่ง และทำให้สังคมในวงกว้างเปลี่ยนแปลงไป ความเปลี่ยนแปลงนี้มีผลย้อนกลับไปสู่ชนชั้นนำให้ต้องปรับเปลี่ยนตัวเองไปด้วย เพราะสังคมเป็นเหมือน “เวที” การแสดงของชนชั้นนำ เมื่อ “เวที” เปลี่ยน การแสดงก็ต้องปรับเปลี่ยนตามไปด้วย

10) เราอาจกล่าวได้ว่า ในรอบ 100 ปีที่ผ่านมา สังคมไทยได้ผ่านความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ 4 ระลอกด้วยกันคือ

- 11) 1) ความเปลี่ยนแปลงเนื่องจากการปฏิรูปใน ร.4
- 2) การปฏิวัติใน พ.ศ. 2475
- 3) ช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจระยะแรก
- 4) ช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจระยะที่สอง

12) ความเปลี่ยนแปลงเนื่องจากการปฏิรูปใน ร.4

ประเทศไทยในช่วงนั้นเผชิญปัญหาการคุกคามจากมหาอำนาจตะวันตกอย่างหนัก นโยบายของมหาอำนาจก็คือ การแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากไทยอย่างสะดวก ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่มุ่งหวังคือ

ก) การตัดดวงทรัพยากรไปสู่ตลาดโลก ได้แก่ ไม้สัก, และดีบุก เป็นสำคัญ

ข) มหาอำนาจวางระบบเศรษฐกิจของโลกไว้ โดยมีประเทศที่พัฒนาอุตสาหกรรมแล้วเป็นศูนย์กลาง โดยมีประเทศอื่น ๆ เป็นบริวารสำหรับเป็นแหล่งวัตถุดิบหรือสินค้าสำหรับป้อนศูนย์กลาง และเป็นตลาดระบายทุนและสินค้าอุตสาหกรรมจากศูนย์กลางไปพร้อมกัน ประเทศไทยถูกกำหนดให้เป็นผู้ผลิตข้าวในราคาถูกสำหรับป้อนตลาดอาณานิคมในเอเชีย ฉะนั้นจึงต้องบังคับให้เปิดการค้าข้าวโดยเสรี

ค) มหาอำนาจมีนโยบายทางยุทธศาสตร์, การลงทุน, และการระบายสินค้าในประเทศไทยบ้างเหมือนกัน ฉะนั้นจึงบังคับให้รัฐบาลเลิกผูกขาดการค้า

ตราบเท่าที่มหาอำนาจมั่นใจว่า ประเทศไทยจะสามารถกระทำบทบาทดังที่กล่าวนี้ได้ โดยไม่เกิดเหตุวุ่นวายภายใน, การขัดขวางจากผู้ปกครอง, หรือการที่คู่แข่งของตนมายึดประเทศไทยเป็นเมืองขึ้นอย่างเด็ดขาด มหาอำนาจก็จะไม่ยึดประเทศไทยเป็นอาณานิคม เพราะมหาอำนาจได้ทุกอย่างที่ต้องการในราคาที่ถูกลงกว่าการยึดประเทศไทยเป็นอาณานิคม

13) ในช่วงเวลาที่ไทยถูกคุกคามจากมหาอำนาจตะวันตกดังที่กล่าวนี้ การเมืองภายในของไทยก็ค่อนข้างล่อแหลม เพราะกลุ่มชนชั้นนำทางการเมืองแตกร้าวกันอย่างหนัก พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ลดลงอย่างต่อเนื่องมาหลายรัชกาลแล้ว ในขณะที่ขุนนางบางตระกูลสามารถสั่งสมอำนาจการเมืองไว้ในตระกูลอย่างหนาแน่นมากขึ้นทุกขณะ พร้อมกันนั้นก็ยังสร้างสายสัมพันธ์ที่สนิทสนมกับกงสุลอังกฤษในประเทศไทยด้วย เป็นที่เข้าใจว่าขุนนางตระกูลนั้นสามารถดึงเอาอำนาจอังกฤษมาสนับสนุนคนได้ หากเกิดข้อพิพาทกับพระมหากษัตริย์อย่างรุนแรง

ฉะนั้นจึงจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จำเป็นต้องปรับระบบการปกครองที่จะทำให้อำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์อยู่เหนือคู่แข่งคือ ขุนนางอย่างมั่นคง ในขณะที่เดียวกันก็ต้องมีรัฐบาลที่ “ทันสมัย” พอที่จะทำให้มหาอำนาจไว้วางใจได้ว่า รัฐบาลไทยจะมีประสิทธิภาพเพียงพอที่จะดำเนินนโยบายไปตามระบบเศรษฐกิจโลกที่มหาอำนาจวางเอาไว้ โดยไม่จำเป็นที่มหาอำนาจต้องเข้ามายุติประเทศไทยเป็นอาณานิคมเสีย

14) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จึงได้ทรงปรับปรุงระบบการปกครองของประเทศและทรงสร้างเครื่องมือที่จะทำให้การปรับปรุงระบบการปกครองเป็นไปได้ สิ่งที่ได้ทรงกระทำขั้นนี้มีผลกระทบต่อสังคมพอสมควร เมื่อบวกกับกระแสเศรษฐกิจที่หลังไหลเข้ามาจากการต้องเปิดประเทศให้แก่การค้าขายโดยเสรี ก็ทำให้สังคมไทยเริ่มเปลี่ยนโฉมหน้าไปอย่างมากกว่าที่เคยผ่านมา เราอาจสรุปความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ได้โดยสังเขปดังนี้

15) 1) เกิดรัฐบาลกลางที่มีอำนาจปกครองเหนือทุกส่วนของประเทศไทยอย่างสม่ำเสมอเหมือนกันไปหมดเป็นครั้งแรก และรัฐบาลนั้นอยู่ภายใต้การอำนวยการอย่างใกล้ชิดของพระมหากษัตริย์ จึงเท่ากับว่าพระมหากษัตริย์ได้พระราชอำนาจเพิ่มพูนขึ้นอย่างมาก ประเทศไทยเคยปกครองในระบอบที่พระมหากษัตริย์ไม่ได้ทรงปกครองประชาชนโดยตรง แต่จะทรงปกครองผ่านมุลนาย, เจ้าเมือง, เจ้าประเทศราช และผู้นำท้องถิ่นในระดับต่าง ๆ หลังการปฏิรูปของ ร.5 พระมหากษัตริย์ก็ทรงปกครองโดยตรง มีพระราชอำนาจเด็ดขาดทั้งในทางทฤษฎีและปฏิบัติเป็นครั้งแรก จึงกล่าวได้ว่า ประเทศไทยเข้าสู่ระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิที่แท้จริงเป็นครั้งแรก

2) เครื่องมือที่ใช้เป็นฐานรองรับพระราชอำนาจก็ได้ทรงสร้างขึ้นใหม่ หรือปรับปรุงของเก่าให้ทันสมัย สิ่งเหล่านี้ได้แก่ระบบราชการ, กองทัพ, ระบบการสื่อสารคมนาคม, ระบบภาษีแบบใหม่, ระบบการศึกษาเพื่อสร้างคนสำหรับเครื่องมือเหล่านั้น ทั้งหมดเหล่านี้ย่อมต้องดึงเอาคนจำนวนมากขึ้นเข้ามามีบทบาททางการเมืองและสังคมมากขึ้น ส่วนใหญ่ของคนเหล่านี้เป็นเชื้อสายของชนชั้นนำเอง แต่ก็มีพวกปลายแถวของชนชั้นนำ ตลอดจนกลุ่มอื่น ๆ ถูกดึงเข้ามาเพิ่มขึ้นตามลำดับ เช่น ได้เรียนหนังสือจนเป็นครูในโรงเรียนแบบใหม่, หรือเป็นเสมียนในกระทรวงทบวงกรมแบบใหม่ เป็นต้น

3) เส้นทางคมนาคมเพื่อเป็นฐานแก่พระราชอำนาจและป้องกันการอ้างสิทธิเหนือดินแดนของไทยโดยมหาอำนาจ ทำให้ตลาดสำหรับการค้าขายขยายใหญ่ขึ้น เพราะไปเชื่อมโยงกับตลาดโลกแบบแน่นขึ้น เส้นทางคมนาคม, การค้าและการศึกษานี้เองที่นำเอาวัฒนธรรมจากส่วนกลางขยายเข้าไปยังท้องถิ่นต่าง ๆ ของไทยกว้างและลึกขึ้นทุกที วัฒนธรรมของส่วนกลางซึ่งเป็นวัฒนธรรมของราชการด้วยกลายเป็นมาตรฐานกลางของสังคมไทยไปหมด

16) ผลจากความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง คือ เกิดรัฐแบบใหม่ขึ้น มีรัฐบาลกลางที่มีอำนาจเหนือส่วนต่าง ๆ ของประเทศโดยเสมอกัน ปกครองประชาชนทุกกลุ่มได้เกือบจะเท่าเทียมกัน ยกเว้นแต่ผู้อยู่ในบังคับมหาอำนาจต่างชาติเท่านั้นที่อยู่นอกเหนืออำนาจของกฎหมายไทย

ในทางเศรษฐกิจ การผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองถูกระทบจากการบุกทะลวงเข้าไปของตลาด แม้ว่าการเพาะปลูกเพื่อยังชีพยังเป็นพื้นฐานหลักของประชาชนไทยส่วนใหญ่ แต่การปลูกเพื่อขายก็แทรกซึมเข้าไปในการเพาะปลูกมากขึ้นตามลำดับ ทำเลที่อยู่ใกล้ท่าเรือส่งออก เช่น ภาคกลางตอนล่างก็ถูกระทบมาก ทำเลที่อยู่ห่างไกลก็ขึ้นอยู่กว่ามีเส้นทางคมนาคมสมัยใหม่ เช่น เรือกลไฟ, หรือรถไฟขึ้นไปถึงโดยสะดวกมากน้อยเพียงไร

ในทางสังคม มีกลุ่มคนที่เติบโตขึ้นจากความเปลี่ยนแปลงคือ กลุ่มวิชาชีพในเขตเมือง ได้แก่ ข้าราชการซึ่งมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นกลุ่มหนึ่ง และพนักงานเอกชน ทั้งสองพวกนี้ได้รับการศึกษาแผนใหม่ในหรือต่างประเทศ คนอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งมีมานานแล้วในสังคมไทยคือพวกพ่อค้า แต่มีความแตกต่างที่สำคัญเกิดขึ้นก็คือ กลุ่มพ่อค้าในสมัยนี้ลดการพึ่งพาชนชั้นสูงในสังคมลง เพราะสนธิสัญญาที่ไทยถูกบังคับให้ทำกับมหาอำนาจประกันอิสรภาพของพ่อค้าระดับหนึ่ง และพ่อค้าซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนต่างชาติเหมือนกับอดีตที่ผ่านมา ยังอาจไปขอยุติได้บังคับของมหาอำนาจได้อีก ซึ่งทำให้ราชการไทยไม่กล้าแตะต้อง

17) ในกลุ่มข้าราชการและวิชาชีพอิสระซึ่งได้รับการศึกษาแผนใหม่นั้น มีความขัดแย้งภายในอันเกิดจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เอง กล่าวคือ ในขณะที่การศึกษาและโลกทรรศน์ของคนเหล่านี้ มีความเห็นว่าระบบที่มีประสิทธิภาพที่สุดนั้นต้องเป็นระบบที่ตัดสินคนด้วยความสามารถของเขา หรือที่เรียกในภาษาอังกฤษว่า merit system การบริหารงานของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เองก็จำเป็นต้องยอมรับในข้อดีของระบบนี้ในบางโอกาส แต่โดยเนื้อแท้แล้ว ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่อาจปฏิเสธสิทธิโดยกำเนิดได้ เพราะเป็นรากฐานของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ฉะนั้นจึงเกิดความลัคนันกันในทางปฏิบัติในนโยบายสาธารณะ หรือการบริหารกิจการสาธารณะอยู่เสมอ

ยิ่งหลังรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวลงมา การยืนยันอภิสิทธิ์ของผู้มีกำเนิดสูง เช่น เจ้านายหรือตระกูลขุนนางระดับสูง ก็กระทำกันอย่างเปิดเผยตรงไปตรงมายิ่งขึ้น

18) ในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ท่ามกลางความอ่อนแอทางเศรษฐกิจของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เนื่องจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก และท่ามกลางความแตกร้างภายในของกลุ่มชนชั้นนำในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กลุ่มข้าราชการทหารและพลเรือนระดับกลาง ซึ่งได้รับการศึกษาแผนใหม่ได้สูงทั้งในและต่างประเทศจำนวนหนึ่ง ได้ร่วมมือกันยึดอำนาจจากร.7 ประกาศให้มีการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญ โดยมีพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ นับเป็นการเปิดฉากระบอบการปกครองใหม่ขึ้นในประเทศไทย

19) ความเปลี่ยนแปลงระบอบปกครองในครั้งนี้ เป็นผลให้มีการเปลี่ยนโครงสร้างของกลุ่มชนชั้นนำอยู่ไม่น้อย กล่าวคือกลุ่มข้าราชการซึ่งเคยสังกัดอยู่ในกลุ่มชนชั้นนำอยู่แล้ว แต่ยังเป็นรองกลุ่มเจ้านาย กลายเป็นกลุ่มชนชั้นนำทางการเมืองระดับสูงสุดขึ้นมาแทนที่ ผู้นำท้องถิ่นซึ่งอาจเคยเป็นข้าราชการหรือเป็นผู้ที่อยู่นอกระบบราชการได้โอกาสแทรกเข้าไปอยู่ในกลุ่มชนชั้นนำโดยผ่านการเลือกตั้ง ทั้งในระดับชาติและในระดับท้องถิ่น

20) แม้ว่าการเมืองไทยหลัง พ.ศ. 2475 อาจมีการเลือกตั้งและมีสภาผู้แทนราษฎร แต่เวทีต่อสู้ทางการเมืองที่แท้จริงไม่ได้อยู่ที่สภาหรือการเลือกตั้ง เท่ากับอยู่ในระบบราชการ นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีของไทยเกือบทุกคนล้วนเคยเป็นข้าราชการเก่า การตัดสินใจทางการเมืองที่แท้จริงอยู่ในมือของข้าราชการประจำมากกว่านักการเมือง ผู้สามารถขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นผู้นำทางการเมืองล้วนเป็นคนที่ได้รับการสนับสนุนจากระบบราชการ

ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ความเปลี่ยนแปลงประการแรกทางการเมืองของไทยหลัง 2475 ก็คือระบบราชการเข้ามาเถลิงอำนาจแทนเจ้านายของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และรักษาอำนาจนั้นไว้สืบมาอีกนานมากที่สุด แม้จนทุกวันนี้ระบบราชการก็ยังมีส่วนในการปกครองและบริหารประเทศมากกว่าคนจากกลุ่มอื่น ๆ

21) หน่วยราชการที่มีอำนาจสูงสุดในระบบราชการหลัง 2475 คือ กองทัพบก ฉะนั้นจึงเท่ากับว่ากองพันมีอำนาจสูงสุดทางการเมืองไปด้วย เพราะระบบราชการทั้งระบบยินยอมให้กองทัพบกเป็นหัวหน้าในการแทรกแซงทางการเมือง ทั้งโดยเปิดเผยและโดยการกดดันอยู่หลังจาก

ควรเข้าใจด้วยว่า กองทัพบกที่กล่าวถึงในที่นี้เป็นสถาบันที่เพิ่งเกิดขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้เอง กล่าวคือ ก่อตั้งมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เป็นกองทัพประจำการที่มีนายทหารซึ่งรับราชการประจำและได้รับการฝึกปรือมาทางด้านวิชาการทหารเป็นผู้ควบคุมในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็อยู่ภายใต้การควบคุมของกลุ่มเจ้านาย เหมือนหน่วยราชการอื่น ๆ แต่หลัง พ.ศ. 2475 แล้ว ก็ไม่อยู่ในความควบคุมของใครอีกเลย

22) หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองไม่นานนัก โลกก็ย่างเข้าสู่ภาวะตึงเครียด เพราะความขัดแย้งระหว่างมหาอำนาจสองฝ่ายในเอเชีย อำนาจที่เพิ่มพูนขึ้นอย่างรวดเร็วของญี่ปุ่นคุกคามผลประโยชน์และสถานะของมหาอำนาจตะวันตกในดินแดนที่เป็นอาณานิคมและกึ่งอาณานิคมทั่วไป

เป็นที่รู้กันอยู่แล้วว่า ความขัดแย้งระหว่างมหาอำนาจเช่นนี้จะนำไปสู่สงครามอย่างใหญ่ในไม่ช้า เห็นได้ชัดว่าเป็นการยากที่จะรักษาไม่ให้ไทยถูกดึงเข้าไปพัวพันในสงครามที่จะมาถึง ฉะนั้นจึงเท่ากับว่าอิสรภาพของประเทศไทยถูกคุกคามอย่างน่ากลัวอีกครั้งหนึ่ง หลังสมัยล่าเมืองขึ้นของประเทศตะวันตกซึ่งกำลังจะปิดฉากลง

จะเห็นได้ว่าในสภาวะเช่นนี้ ยิ่งทำให้กองทัพและลัทธิทหารยิ่งเฟื่องฟูขึ้นในประเทศไทย ผู้นำประเทศได้อาศัยความไม่มั่นคงของประเทศและลัทธิทหารในการเน้นความสำคัญของผู้นำ โดยการอ้างถึงความเด็ดขาดและความพร้อมเพรียงของราษฎรเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันว่า จะทำให้ประเทศปลอดภัยสถาปนาผู้แทนราษฎรซึ่งอ่อนแออยู่แล้ว จึงควบคุมฝ่ายบริหารได้ยากยิ่งขึ้น

ควบคู่กันไปกับลัทธิทหาร รัฐบาลภายใต้การนำของ จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ปลุกฝังเผยแพร่ลัทธิชาตินิยม

ลัทธิชาตินิยมของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม เน้นความเป็นพลเมืองของชาติซึ่งมีหน้าที่ปฏิบัติเพื่อชาติ และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติไทย ชาตินิยมแบบนี้ย่อมทำให้ชาติเป็นอุดมคติที่เป็นอิสระไม่เกี่ยวโดยตรงกับสถาบันพระมหากษัตริย์ จึงเท่ากับเป็นการปูพื้นฐานทางด้านอุดมการณ์รองรับระบอบใหม่ ให้ไม่สามารถหันกลับไปสู่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้ง่าย ๆ อีก เพราะชาตินิยมของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น ถือว่าสถาบันทั้งสามคือ ชาติ, ศาสนา, พระมหากษัตริย์ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ที่แยกออกจากกันไม่ได้

ควรกล่าวด้วยว่า รัฐบาลในสมัยหลัง พ.ศ. 2475 ได้ลงทุนในการขยายการศึกษาในระบบออกไปอย่างกว้างขวางขึ้นกว่าก่อนนี้เป็นอันมาก และการศึกษานี้ก็เป็นเครื่องมือสำคัญที่รัฐบาลสามารถเผยแพร่ปลุกฝังลัทธิชาตินิยมออกไปได้กว้างขวางในสังคม พร้อม ๆ กันไปกับการพัฒนาเครื่องมือสื่อสารสมัยใหม่ เช่น วิทยุและหนังสือพิมพ์

23) ไม่ว่ารัฐบาลได้พยายามดำเนินนโยบายทางการทูตอย่างไร เพื่อหลีกเลี่ยงมิให้ประเทศไทยถูกดึงเข้าไปพัวพันในสงคราม แต่ครั้งเมื่อสงครามเกิดขึ้น ประเทศไทยก็ถูกกองทัพญี่ปุ่นบุกรุก และในที่สุดก็ต้องยอมจำนนต่อคำเรียกร้องของกองทัพญี่ปุ่น ในการใช้ประเทศไทยเป็นทางผ่านไปโจมตีประเทศอาณานิคมฝรั่งเศสที่อยู่รอบข้าง ในทางทฤษฎีประเทศไทยยังเป็นประเทศเอกราช แต่ในทางปฏิบัติก็เท่ากับถูกกองทัพญี่ปุ่นยึดครองในระหว่าง พ.ศ. 2483-89 นั่นเอง

24) ในภาวะสงคราม รัฐบาลได้อาศัยเหตุแห่งภาวะฉุกเฉินแทรกแซงเข้าไปเปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำเนินชีวิตของประชาชนมากขึ้น นับตั้งแต่การแต่งกาย, การใช้ภาษา, การสะกดการ์นต์, การพักทนาย, และชีวิตความเป็นอยู่ด้านต่าง ๆ ซึ่งอาจเรียกรวม ๆ ได้ว่าทางด้านวัฒนธรรม

25) การกระทำของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามในระหว่างสงครามนั้น มีผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยหลายอย่าง และทำให้เกิดความล้มร้ายคล้ายคลึงกันในทางวัฒนธรรมมากขึ้นในหมู่พลเมืองของชาติไทย ซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญอย่างหนึ่งของรัฐบาลที่จะสร้างความเป็นปึกแผ่นทางวัฒนธรรมในชาติ

26) ในกลุ่มของผู้ประกอบธุรกิจ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวจีน การแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคได้สำเร็จ ทำให้มหาอำนาจตะวันตก หรือแม้แต่ญี่ปุ่น ซึ่งมีอำนาจอยู่ในเมืองไทยในช่วงระยะสั้น ๆ ระหว่างที่ยึดครองประเทศอยู่นั้น ไม่เหมาะจะเป็นผู้พึ่งพิงที่ปลอดภัยหรือมีประโยชน์ในการประกอบธุรกิจได้อีกต่อไป นอกจากนั้น นโยบายของรัฐบาลไทยจาก 2475 จนถึงประมาณ 2500 โดยส่วนใหญ่แล้ว ไม่เอื้อต่อการลงทุนของภาคเอกชนในวิสาหกิจ ในขณะที่ทั้งทุนและตลาดส่วนใหญ่อยู่ในมือของรัฐ ฉะนั้น นักธุรกิจชาวจีนหรือเชื้อสายจีนจึงมักอาศัยบารมีของนักการเมือง, ข้าราชการ โดยเฉพาะนายทหารในการประกอบกิจการของตน

ผลประโยชน์ที่จะได้รับก็เช่น ตั้งธนาคารโดยเจิญนายทหารที่กุมอำนาจบ้านเมืองเข้ามาเป็นประธานกรรมการ และให้ถือหุ้นลมของธนาคาร จะทำให้ได้รับเงินฝากของหน่วยราชการหรือรัฐวิสาหกิจ หรือได้รับความสะดวกในการดำเนินกิจการของตน นักธุรกิจบางคนอาจทำบริษัทรับเหมาก่อสร้าง แล้วรับงานที่บริษัทของ “ผู้ใหญ่” ประมูลได้จากราชการมาทำต่อ โดยแบ่งประโยชน์ให้แก่บริษัทรับเหมาของ “ผู้ใหญ่” ซึ่งไม่มีเครื่องมือก่อสร้างอะไรเลย นอกจากโต๊ะตัวเดียว

27) นักธุรกิจเหล่านี้ค่อย ๆ เติบโตขึ้นมาจากการพึ่งพิงแบ่งผลประโยชน์แก่ข้าราชการ นักการเมืองเช่นนี้ บางแขนงก็เติบโตมากขึ้น เช่น ในธุรกิจธนาคาร เป็นต้น แม้กระนั้นก็ยังต้องพึ่งพิงอำนาจของข้าราชการนักการเมืองอยู่ตลอดเวลา

ก่อนหน้า พ.ศ. 2500 นักธุรกิจกลุ่มหนึ่ง ร่วมกับนักการเมืองสายที่ไม่สามารถกุมอำนาจจากการเลือกตั้งได้ เริ่มผลักดันให้รัฐบาลเปลี่ยนนโยบายการลงทุนเป็นการส่งเสริมและเปิดให้ภาคเอกชนได้ลงทุนในวิสาหกิจขนาดใหญ่บ้าง

ในขณะเดียวกัน ประเทศศูนย์กลางทุนนิยมในสมัยหลังสงคราม เช่น สหรัฐและยุโรปตะวันตก และญี่ปุ่นก็มีนโยบายโอนทุนภายในของชนมาผลิตในประเทศด้อยพัฒนา ซึ่งมีค่าแรงราคาถูก ธนาคารโลก ซึ่งเป็นองค์กรที่อยู่ใต้การกำกับโดยทางอ้อมของประเทศศูนย์กลางทุนนิยม ประกาศข้อเสนอแนะการพัฒนาของประเทศไทยว่าควรจะต้องเปิดให้มีการลงทุนโดยเสรีของภาคเอกชน รวมทั้งจากทุนต่างชาติด้วย ในขณะที่รัฐบาลควรลงทุนในด้านการสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนนหนทาง และการศึกษา เป็นต้น

28) ประเทศไทยเลือกเข้าสู่ฝ่ายทุนนิยม ในสงครามเย็นระหว่างกลุ่มประเทศทุนนิยมและสังคมนิยม อำนาจของทุนนิยมจึงหลั่งไหลเข้าสู่ประเทศไทยมากขึ้นตามลำดับ ในลักษณะที่แตกต่างจากการล่าเมืองขึ้นอย่างที่เคยเป็นมา แต่ก็มีผลให้ประเทศไทยมีฐานะและบทบาทตามการกำหนดของ “ระบบเศรษฐกิจโลก” ซึ่งมหาอำนาจตะวันตกได้วางเอาไว้ นับตั้งแต่สิ้นสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นต้นมา กล่าวคือเป็นผู้ผลิตวัตถุดิบในรูปทรัพยากรธรรมชาติในขั้นปฐมภูมิและมีพืชผลการเกษตรบางชนิดแก่โลก ในขณะที่เป็นตลาดรับซื้อสินค้า และการระบายทุนเพื่อใช้แรงงานราคาถูก

ในขณะเดียวกัน ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ, การเมืองภายในและการเมืองระหว่างประเทศ ก็ยิ่งทำให้ประเทศไทยตกอยู่ในฐานะพึ่งพิงมหาอำนาจตะวันตกมากขึ้นทุกที

29) ใน พ.ศ. 2500 การแย่งชิงอำนาจกันภายในเป็นผลให้กองทัพบกทำการรัฐประหารยึดอำนาจเด็ดขาดแต่ผู้เดียว จากนั้นเป็นต้นมาจนถึง พ.ศ. 2516 ผู้ที่กุมกองทัพบกได้ก็จะกุมอำนาจทางการเมืองไว้ได้ กลุ่มผู้ครองอำนาจสฤษดิ์ - ถนอม - ประภาส จึงยึดกุมอำนาจในบ้านเมืองไว้ได้โดยสืบเนื่องกันมา

รัฐบาลทหารได้ยอมรับแรงกดดันของมหาอำนาจตะวันตก ผ่านทางธนาคารโลกในอันที่จะเปิดประเทศไทยให้แก่การลงทุนของเอกชน เรียกความเปลี่ยนแปลงนโยบายนี้ว่า “การพัฒนา” รัฐได้ทุ่มเทเงินก้อนใหญ่ในการสร้างโครงสร้างพื้นฐานอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นถนนหนทาง, ระบบพลังงาน, การศึกษา และสถาบันการเงิน ในขณะเดียวกันก็ส่งเสริมการลงทุนโดยเอกชน ทั้งจากภายในและต่างประเทศ

30) นโยบายพัฒนานำตลาดเข้าไปสู่การผลิตของประชาชนมากขึ้น ทางด้านอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรมในเมืองนั้นเห็นได้ชัดอยู่แล้ว ทางด้านการเกษตร รัฐจัดเงินให้ที่เอื้อต่อการขยายเนื้อที่เพาะปลูกเพื่อการผลิตพืชไร่เพื่อส่งออก เช่น ข้าวโพด, ปอ, มันสำปะหลัง, หรือข้าวพันธุ์ดีที่ตลาดนิยม เป็นต้น ทำให้มีการทำลายทรัพยากรที่มีอยู่ลงอย่างรวดเร็ว การผลิตของเกษตรกรต้องพึ่งพิงตลาดรับซื้อในต่างประเทศมากขึ้น ในขณะที่ราคาพืชผลก็ย่อมผันผวนไปตามราคาในตลาดโลก เหตุฉะนั้นลักษณะการพึ่งพิงจึงขยายตัวไปทุกระดับของสังคม

31) นโยบายที่ดึงดูดเอาทรัพยากรและกำลังแรงงานของชนบทมาใช้เป็นฐานการพัฒนาในเมือง เป็นเหตุให้เกิดความเสื่อมโทรมในชนบทอย่างรวดเร็ว ครอบครัวและชุมชนในชนบทเริ่มเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในช่วงนี้เป็นต้นมา การอพยพย้ายถิ่นเพื่อหางานทำในเขตเมืองทั้งในและต่างประเทศขยายตัวไปอย่างกว้างขวาง

32) โอกาสของการสะสมทุนเกิดแต่คนดังต่อไปนี้ คือ

1) กลุ่มธนาคาร ซึ่งดำเนินธุรกิจโดยอาศัยความคุ้มครองจากนายทหารที่กุมอำนาจทางการเมือง การเชื่อมเศรษฐกิจไทยเข้ากับเศรษฐกิจโลกอย่างแนบแน่นขึ้น เป็นโอกาสอันดีแก่การขยายตัวอย่างรวดเร็วของธุรกิจธนาคาร ซึ่งเติบโตขึ้นภายใต้การคุ้มครองอย่างหนาแน่นของรัฐสืบมา จนถึงปัจจุบัน

2) กลุ่มธุรกิจ ซึ่งประกอบด้วยสามส่วนคือ ธุรกิจนำเข้าสินค้าอุปโภคบริโภค ซึ่งสามารถขยายตลาดของตนไปได้อย่างกว้างขวาง เพราะการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนนหนทาง ในขณะที่โภคทรัพย์ของประชาชนในชนบทเปลี่ยนรูปเป็นเงินตรามากขึ้น ทำให้มีกำลังจะซื้อสินค้าเหล่านี้ได้

ส่วนที่สองคือ อุตสาหกรรม หรือผู้ลงทุนในด้านการผลิตสินค้าขึ้นเอง ระยะแรกยังเป็นการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า ฉะนั้นจึงมีความสัมพันธ์กับธุรกิจนำเข้าอยู่มาก เพราะดำเนินการผลิตสินค้าในเมืองไทย เพื่อได้เปรียบในการแข่งขันกับคู่แข่ง การผลิตสินค้าอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้านี้ ในที่สุดก็ขยายไปสู่การผลิตเพื่อส่งออก ทั้งตามนโยบายของรัฐบาลที่เปลี่ยนไป และเนื่องจากตลาดภายในขยายตัวได้ไม่เพียงพอกับกำลังผลิต

ส่วนที่สามคือ ธุรกิจที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นแหล่งรายได้ที่ใหญ่ขึ้นตามลำดับ ทำให้มีผู้ลงทุนและเข้าสู่ธุรกิจประเภทนี้มากขึ้นตามลำดับ จนในปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่า เป็นแหล่งงานที่ใหญ่มากในบรรดาตลาดงานจ้างของไทย แต่ควรเข้าใจด้วยว่า ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศไม่ได้อยู่ในตลาดงานจ้างเต็มที่ตั้งคนในเมือง)

ในขณะที่การสะสมทุนของคนกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว ลัดส่วนของภาคอุตสาหกรรมและบริการก็เพิ่มสูงขึ้นในผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ หมายความว่า มีอำนาจต่อรองในการวางนโยบายของรัฐเพิ่มขึ้นไปด้วย ความจำเป็นในการที่ต้องพึ่งพาผู้มีอำนาจทางการเมืองถึงยังมีความสำคัญอยู่ แต่ก็เริ่มที่จะลดลงไปเรื่อย ๆ

33) ความเปลี่ยนแปลงและเติบโตของกลุ่มทุนดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นในสภาพการเมืองเผด็จการเต็มรูปแบบอย่างต่อเนื่องมานานถึง 16 ปี หมายความว่าในเวทีการเมือง มีข้าราชการเป็นผู้นำอย่างเด็ดขาด ในขณะที่บนเวทีเศรษฐกิจพ่อค้ากลับมีความสำคัญเพิ่มขึ้น และต้องการเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมืองมากขึ้นด้วย

บรรยากาศใน พ.ศ. 2516 มีภาวะกดดันรัฐบาลเผด็จการหลายอย่าง การถอนทหารของอเมริกันออกจากสงครามเวียดนาม ทำให้ไทยรู้สึกที่ต้องเผชิญหน้ากับศัตรูโดยลำพัง รัฐธรรมนูญที่ประกาศใช้ใน พ.ศ. 2512 ถูกยกเลิกไปโดยรัฐบาลซึ่งทำการยึดอำนาจตนเอง เพื่อปกครองในระบบอบเผด็จการใหม่ใน พ.ศ. 2514 การรัฐประหารครั้งนั้นไม่ได้รับการต้อนรับจากประชาชน ซ้ำยังมีการคัดค้านด้วยท่าทีจากฝ่ายปัญญาชนอีกด้วย ภาวะเศรษฐกิจที่ซบเซาลงทำให้รัฐบาลเผด็จการยังมีฐานะไม่มั่นคงขึ้นไปอีก ในขณะเดียวกัน ก็มีความขัดแย้งในหมู่ชนชั้นนำทางการเมือง และสถาบันสำคัญ ๆ ทางการเมืองอีกด้วย

ในวันที่ 14 ตุลาคม 2516 ประชาชนในกรุงเทพฯ จำนวนนับแสน โดยมีนิสิต นักศึกษา เป็นแกนนำ ได้ลุกฮือขึ้นขับไล่รัฐบาลเผด็จการออกไปสำเร็จ และเปิดฉากใหม่ของการเมืองและสังคมไทย นับเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญยิ่งอีกครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย

34) นโยบายพัฒนาของรัฐบาลเผด็จการที่เริ่มมาตั้งแต่ทศวรรษ 2500 มีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างกลุ่มคนที่ไม่อาจรับรัฐบาลเผด็จการได้อีกต่อไป ในทางเศรษฐกิจนโยบายพัฒนาทำให้เกิดกลุ่มทุนที่ขยายตัวใหญ่ขึ้น มีจำนวนคนที่เข้าสู่อาชีพที่สัมพันธ์กับการขยายตัวของกลุ่มทุนจำนวนมาก นับตั้งแต่เป็นพนักงานในโรงงานอุตสาหกรรมไปจนถึงเสมียนพนักงาน หรือผู้บริหารของบริษัทเอกชน การพัฒนาการศึกษาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ทำให้เกิดกลุ่มคนที่ได้รับการศึกษาสูงขึ้น โดยเฉพาะในระดับกลางและอุดมศึกษาจำนวนมากขึ้นหลายเท่าตัว อันเป็นกลุ่มคนที่สามารถปรับปรุงสภาพทางเศรษฐกิจของคนให้สูงขึ้น เพราะผลจากการศึกษาและการขยายตัวของธุรกิจภาคเอกชน

กล่าวโดยสรุปก็คือ ในสังคมไทยได้เกิด “คนชั้นกลาง” จำนวนเพิ่มมากขึ้นอย่างเป็นกลุ่มก้อนเป็นครั้งแรก แต่เป็น “ชนชั้นกลาง” ที่ถูกกีดกันจากการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประเทศ คนเหล่านี้ต้องการเข้าไปมีส่วนร่วมในการเมืองระดับประเทศ และไม่ยอมรับการนำอย่างเด็ดขาดของกองทัพอีกต่อไป ความต้องการเช่นนี้ของ “คนชั้นกลาง” ถูกเสนอในนามของประชาธิปไตย อันเป็นอุดมการณ์ที่ได้รับการยกย่องจากกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมอยู่ไม่น้อย

ความเคลื่อนไหวทางการเมือง 14 ตุลาคม 2516 เป็นความเคลื่อนไหวทางการเมืองครั้งแรกของคนชั้นกลาง และนับจากนั้นเป็นต้นมา แม้ว่ากองทัพได้ทำการรัฐประหารอีกหลายครั้ง แต่การจัดการปกครองก็ต้องยินยอมให้คนชั้นกลางเข้าไปมีส่วนร่วมในการเมืองมากบ้าง น้อยบ้าง เสมอมาจนถึงปัจจุบัน ในขณะเดียวกัน คนชั้นกลางเองก็พัฒนาสำนักประชาธิปไตยของตนไปในทางที่จะลดการครอบงำของราชการในการเมืองลงไปด้วยเช่นกัน

35) จาก 14 ตุลาคม 2516 จนถึงปัจจุบัน โครงสร้างของชนชั้นนำในสังคมไทยเปลี่ยนไป กล่าวคือ ต้องผนวกเอา “คนชั้นกลาง” เข้าไปอยู่ในโครงสร้างนั้นมากขึ้นและให้บทบาทแก่คนกลุ่มนี้มากขึ้น

เราจะพบได้ว่าการปรับตัวในสังคมเกือบทุกด้าน เพราะเหตุที่โครงสร้างของชนชั้นนำเปลี่ยนไปดังกล่าวแล้ว ไม่ว่าจะจับทางด้านวัฒนธรรม เช่น ดนตรี, ภาพยนตร์, ละคร, งานฉลอง ฯลฯ หรือทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจก็จะเห็นความเปลี่ยนแปลงในสังคมนับจาก พ.ศ. 2516 มาถึงปัจจุบันอย่างมากทั้งนั้น